

УДК 343.985

Завадський Олександр Миколайович –
ад'юнкт кафедри криміналістики Національ-
ної академії внутрішніх справ

Слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою

У статті розглянуто визначення поняття слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, та його функціональне призначення в системі суміжних криміналістичних і процесуальних понять. Відображено істотні ознаки поняття слідової картини даної категорії злочинів як інструменту інформаційно-пізнавальної діяльності. Висвітлено значення слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, та надано рекомендації щодо покращання її вивчення з метою успішного розкриття та розслідування даного виду злочинів.

Ключові слова: слідова картина, криміналістична характеристика, спосіб учинення злочину, розбійні напади, організована група.

Постановка проблеми. Недостатня ефективність існуючих на сьогодні методів боротьби з розбійними нападами, вчиненими організованою групою, та необхідність удосконалення діяльності щодо збирання й використання їхніх слідів у процесі розкриття та розслідування злочинів цієї категорії визначає актуальність даної статті. Для формування методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів указанного виду, на нашу думку, необхідно дослідити такий елемент криміналістичної характеристики злочинів як слідова картина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із вивченням слідової картини вчинення злочину, зробили такі відомі вчені-криміналісти України та інших держав, як Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, О. І. Дикунов, Р. Г. Домбровський, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, І. П. Крилов, В. С. Кузьмічов, В. М. Плетенець, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько та інші. Проте, вивчення слідової картини на стадії досудового розслідування, а також використання результатів її аналізу в доказуванні ще потребує вдосконалення та доопрацювання.

Формулювання цілей статті. Дана стаття присвячена висвітленню питань, пов'язаних із вивченням слідової картини як структурного елемента криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою, виробленню рекомендацій і внесенню пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі відсутнє наукове визначення поняття слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, і вказівки на його змістовне наповнення та функціональне призначення в системі суміжних криміналістичних і процесуальних понять. Найчастіше термін “слідова картина” використовується як образний вираз, а не наукове поняття. Увійшовши в науковий обіг із практики ОРД, поняття слідової картини злочину потребує наукового осмислення як із точки зору змістовної та функціональної, так і з позицій його відповідності загальній системі понять теорії криміналістики [1, с. 74]. Категорія “сліди злочину” не може замінити термін “слідова картина”, оскільки поняття окремих частин не може замінити поняття цілого. Ціле, як відомо, характеризується сукупністю інтегративних властивостей, якими не володіють окремі частини [2, с. 69]. Слідова картина містить типовий опис слідів та їх джерел (людей, речей) й обставин події, вона, як будь-яке загальне, менш конкретна в деталях, але більш змістовна як ідеальна модель розбійних нападів, учинених організованою групою, що дозволяє більш повно виділити окреме на підставі загального. Тому слідова картина, як цілісна інформаційна система, виявлена в процесі розслідування, вимагає самостійного наукового аналізу з метою виявлення ресурсів криміналістичної й доказової інформації, що в ній міститься [1, с. 81].

В юридичній літературі термін “слідова картина” некоректно використовується у тому ж змісті, що й матеріальна обстановка події [9, с. 40], під якою в криміналістиці розуміється цілісна система, що представляє матеріальне середовище розслідуваної події, її просторово-часовий, природно-кліматичний й інший речовий континуум [3, с. 42]. О. І. Дикунів вважає, що слідова картина відображає в матеріально-фіксованій формі всю суму обставин досліджуваної події, що належать до предмета доказування, і представляють сукупний слід цієї події. Отже, матеріальна обстановка є потенційним слідоносець, а слідова картина – виділеною в матеріальній обстановці цілісною системою джерел актуальної криміналістичної інформації [1, с. 102].

Вважаємо за потрібне висловлені науковцями позиції з даного питання скомпонувати у декілька груп. До першої групи можна включити погляди тих учених, які визначають зв'язок слідів злочинного посягання з обстановкою його вчинення [4, с. 345]. Так, О. М. Васильєв

і М. П. Яблоков зазначають, що подія злочину та підготовка до нього (в усіх його фазах) проходять у певній обстановці, елементи якої залишають сліди, що можуть бути виявлені та вивчені під час розслідування [5, с. 123; 6, с. 66; 7, с. 255–256]. Із висловленими позиціями науковців щодо зв'язку слідів злочину з обстановкою варто погодитися, якщо мова йде про вчинення розбійних нападів організованою групою. На місці вчинення таких злочинів, дійсно, може залишатися більшість слідів. Відповідно слідова картина в даному випадку пов'язана з обстановкою, в якій відбулося протиправне діяння.

Ця думка підтверджується й переконаннями вчених, які пов'язують сліди злочину зі способом його вчинення. Їх позиції варто об'єднати у другу групу [4, с. 347]. Так, В. О. Образцов зазначає, що кожен спосіб учинення злочину залишає притаманні лише йому сліди, що є ознаками його використання [8, с. 89]. Як зазначають І. П. Крилов, В. В. Логінова та В. В. Тищенко, процеси дослідження способів злочину та їх слідів взаємопов'язані й здійснюються за принципом прямого і зворотного зв'язку, від дослідження слідів – до пізнання способу й інших обставин злочину, від знань про спосіб злочину – до пошуку, виявлення та дослідження слідів злочинних дій [9, с. 105; 10, с. 115].

Останнім часом науковці піддають критиці криміналістичне поняття “слідова картина”, пропонуючи замінити його на словосполучення “слідова обстановка”. Вважається, що поняття “слідова обстановка” об'єднує в єдине ціле час, місце, обставини, обстановку вчинення злочину. В своїй основі слідова обстановка концентрує проблематику ідеальних і матеріальних слідів. Також висловлюються думки щодо доцільності запровадження в криміналістичній науці терміну “слідовий вібавід”, що утворюється з абрєвіатури трьох слів-компонентів: вібавід (ві – відображення, ба – бачення, від – відтворення).

В криміналістиці не існує єдиного визначення поняття “слідова картина”. Так, М. В. Салтевський вважає, що типова слідова картина вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне і включає опис матеріальних та ідеальних відображень ознак злочину на момент його вчинення [11, с. 269.]. Подібної позиції дотримується й А. П. Шеремет [12, с. 344]. Під типовою слідовою картиною, як стверджує М. В. Костенко, слід розуміти сукупність логічно взаємопов'язаних, матеріальних та ідеальних, слідів, що відображають як механізм злочину, так і дії його учасників [13, с. 11].

Істотними ознаками поняття слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, як інструмента інформаційно-пізнавальної діяльності, є: належність джерела, речова форма відображення інформації, що в ньому міститься, та інтеграційний рівень її ві-

дображення, функціональність і динамічність. Належними слід вважати всі джерела фактичних даних, які можуть підтвердити чи спростувати будь-яку із висунених слідчим версій (інтегральних, загальних, окремих). Речова форма, яка міститься в джерелі інформації, означає, що вона передана в формі сигналу будь-якої фізичної природи. Ізоморфізм відображення та перетворення сигналів фізичної природи робить можливим застосування для їх виявлення, фіксації й дослідження точних науково-технічних методів і засобів. Ця найважливіша властивість слідової картини події, що розслідується, складає специфіку та характеризує значення розглядуваної категорії в системі понять криміналістики. Функціональність поняття слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, характеризується тим, що воно представляє об'єкт як цілісну систему, що дозволяє застосувати до нього методологію системного аналізу й виявити недоступні за іншого підходу пласти криміналістичної та доказової інформації. Динамічність поняття слідової картини обумовлена взаємозв'язком цього поняття з поняттям слідчої (експертної, оперативно-розшукової) версії. Будь-яка зміна початкової інформації, що міститься в слідовій картині, веде до модифікації версійної структури і, навпаки, – виникнення нової версії призводить до перегляду змісту й обсягу слідової картини.

Враховуючи зазначене, слідову картину розбійних нападів, учинених організованою групою, доцільно розуміти як цілісну систему речових джерел кримінально-релевантної інформації, яка виникла в результаті взаємодії матеріальних елементів події, відображає обставини й механізм розслідуваної події та використовується для формування динамічної інтегральної моделі механізму даної події на відповідних стадіях процесу розкриття і розслідування вказаного злочину й встановлення суттєвих обставин кримінальної справи. В онтологічному плані ця система є підсистемою події, що розслідується, в процесуально-гносеологічному – підсистемою процесу доказування [1, с. 131].

Відносно доцільності включення в структуру криміналістичної характеристики елемента “слідова картина” висловлюються діаметрально протилежні точки зору. Одні вчені вважають за необхідне включення комплексу слідів до криміналістичної характеристики. Так, В. О. Коновалова наголошує, що обставини розслідування злочинів, які вчинено в умовах неочевидності, переконують у тому, що не спосіб, який відсутній на період виявлення того чи іншого злочину, а саме комплекс слідів або навіть один слід є основою розслідування [14, с. 26]. Інші вчені переконані у відсутності потреби включати цей елемент до структури криміналістичної характеристики, тому що він поглинається способом учинення злочину і є наслідком його вчинення [15, с. 66].

Розуміння закономірних зв'язків між системою слідів й іншими елементами криміналістичної характеристики злочину дає можливість правильно визначити методичну схему розслідування розбійних нападів, учинених організованою групою.

Складний спосіб учинення розбійних нападів організованою групою створює умови для утворення слідів на стадії підготовки, безпосереднього виконання та приховування слідів даного злочину. Тому слід розрізняти окремі слідові картини зазначених стадій. Розмаїття способів підготовки, вчинення та приховування вказаного злочину свідчить про складну й різноманітну слідову картину. Можуть існувати всі форми взаємодії людей та речей, як складні, так і прості. В ході огляду місця події сліди завжди потрібно прогнозувати за видом взаємодіючих об'єктів – “людина-людина”, “людина-річ”, “річ-річ”.

Не можна обмежувати криміналістичний аспект дослідження злочинних подій відомостями про слідову картину, характерну для застосування того чи іншого способу, тому що система існуючих взаємозв'язків істотно звужується у порівнянні з реально існуючими можливостями. Адже слідова картина, незважаючи на тісний зв'язок із способом злочину, також залежить і від властивостей інших елементів злочину, наприклад, від віку, статі та навичок злочинця, від обстановки злочину (погоди, наявності очевидців тощо), предмета посягання (його природи, габаритів тощо) [16, с. 14].

Цілісність слідової картини оцінюється окремо на кожному етапі розслідування розбійних нападів, учинених організованою групою, пов'язаному з ухваленням організаційно-управлінських або процесуально-пізнавальних рішень. Тому обсяг слідової картини буде в кожному випадку різним [1, с. 135].

Значення слідової картини для всього процесу розкриття й розслідування даної категорії злочинів визначається з позиції її інформативності (сукупності інформації, яку несуть у собі залишені сліди). При цьому аналіз слідів може дати необхідні відомості для встановлення моделі злочинної події, висунення слідчих версій, виявлення інших речових доказів, експертного дослідження, а також прогнозування моделі можливої поведінки суб'єкта злочину [13, с. 12].

Виділення слідової картини розслідуваної події як самостійного об'єкта дослідження створює новий інформаційний ресурс і дозволяє отримати важливу доказову інформацію про вчинений розбійний напад. Методологія такого дослідження полягає у виділенні інтеграційних зв'язків розслідуваної події, що забезпечує можливість підсумовування інформації, яка міститься в окремих речових джерелах, і встановлення нових істотних обставин кримінальної справи. Заповнюючи де-

фіцит криміналістичної та доказової інформації, дане дослідження забезпечує істотне підвищення надійності кінцевих висновків у кримінальній справі. Це інформаційне поле суттєве для моделювання механізму розслідуваної події та прослідковування причинного зв'язку взаємодіючих об'єктів і процесів [1, с. 139].

Самостійну проблему системного аналізу слідової картини розбійних нападів, учинених організованою групою, представляє методологія її комплексного дослідження. На практиці системно-комплексний аналіз слідової картини, в переважній більшості випадків, підміняється дослідженням окремих слідів, предметів і обставин справи в тій послідовності, в якій вони потрапляють у поле зору слідчого і стають об'єктами оперативно-розшукового, слідчого, експертного розгляду. В умовах виконання першочергових слідчих дій і вирішення завдання збирання первинних даних часто взагалі не ставиться завдання комплексного дослідження слідової картини. Воно, як правило, виникає під час здійснення процесуальних актів: порушення справи, пред'явлення обвинувачення тощо. На цих стадіях інтегральний синтез здійснюється із запізненням і з'ясується, що в інформаційній моделі події є прогалини: не встановлена кількість учасників, послідовність і взаємозв'язок їхніх дій, кількість епізодів, загальна структура причинного зв'язку. Проте, зважаючи на зміни матеріальної обстановки, здійснити її інтеграційне дослідження вже неможливо [1, с. 140].

В теорії криміналістики, відомчих інструкціях і навчальних програмах відсутні вимоги й методичні вказівки щодо дослідження слідової картини, як самостійного цілісного об'єкта. Отже, вони повинні бути введені в курси криміналістики та відповідні відомчі інструкції. В набір спеціальних знань криміналістів, окрім загальноюридичних, криміналістичних і судово-експертних знань, мають бути включені також знання інформаційних полів відповідних слідових картин та інформаційні технології їх системно-комплексного дослідження [1, с. 143].

Висновки. Отже, слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою, має важливе значення як у теоретичному значенні – для методики розслідування даного виду злочинів, так і у практичному – для висунення й опрацювання версій. Вивчення слідової картини в процесі розслідування злочину здійснюється як самим слідчим, так і за допомогою використання спеціальних знань. Детальне дослідження слідової картини часто є основною запорукою успішного розкриття та розслідування розбійних нападів, учинених організованою групою.

Список використаних джерел

1. Дикунов А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Александр Иванович Дикунов. — М., 2005. — 186 с.
2. Уемов А. И. Вещи, свойства, отношения / А. И. Уемов. — М. : Знание, 1963. — 184 с.
3. Криминалистика : [учебник] / Т. С. Волчецкая, В. Я. Колдин, Н. П. Яблоков [и др.] ; под ред. Н. П. Яблокова. — [2 изд., перераб. и доп.]. — М. : Юристь, 1999. — 716 с.
4. Плетенець В. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В. М. Плетенець // Наук. вісник Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ. — 2008. — № 4 (40). — С. 342–349.
5. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. — М. : Изд-во МГУ, 1984. — 143 с.
6. Методология криминалистики : [учеб. пособие] / Звирбуль А. К., Любичев С. Г., Пантелеев И. Ф., Смыслов В. И. ; [Отв. ред. Пантелеев И. Ф.]. — М. : [Б. и.], 1982. — 88 с.
7. Шепитько В. Ю. Криминалистика : [курс лекций] / В. Ю. Шепитько. — [2 изд., перераб. и доп.]. — Х. : Одиссей, 2005. — 368 с.
8. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. — М. : Юристь, 1997. — 333 с.
9. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах / И. Ф. Крылов. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та., 1976. — 194 с.
10. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления : криминалистический анализ / В. В. Тищенко. — О. : Юрид. лит-ра, 2002. — 359 с.
11. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : [у 2 ч.] / М. В. Салтєвський. — Х. : Консум, 2001. — Ч. 2. — 416 с.
12. Шеремет А. П. Криміналістика : [навч. посібник] / А. П. Шеремет. — Чернівці : Наші книги, 2008. — 440 с.
13. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза” / М. В. Костенко. — Х., 2003. — 20 с.
14. Коновалова В. Е. Убийство : искусство расследования. — Х. : Факт, 2001. — 312 с.
15. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под науч. ред. Н. А. Селиванова, А. И. Дворкина. — [2 изд. испр. и доп.]. — М. : Лига Разум, 1999. — 505 с.
16. Чельшева О. В. Механизм преступления и криминалистическая характеристика / О. В. Чельшева // Вестник криминалистики. — М. : Спарк, 2004. — № 2 (10). — С. 11–17.

В статье рассмотрено определение понятия следовой картины разбойных нападений, совершенных организованной группой, и его функциональное назначение в системе смежных криминалистических и процессуальных понятий. Отображены существенные признаки понятия следовой картины данной категории преступлений как инструмента информационно-познавательной деятельности. Раскрыто значение следовой картины разбойных нападений, совершенных организованной группой, и предложены рекомендации по улучшению ее изучения с целью успешного раскрытия и расследования данного вида преступлений.

The article deals with the examination of the definition of the notion of the robber's attacks footprint picture made by the organized group and its functional purpose in the system of neighboring criminal and procedural concepts. Considerable signs of the footprint picture notion of this very category of crimes as an instrument of the information-cognitive activity are reflected. The meaning of the footprint picture of the robber's attacks committing by the organized group is made clear and the recommendations concerning the improvement of its study with the aim of successful disclosure and investigation of these types of crimes are given.

Стаття надійшла до редакції журналу 8 червня 2011 року.